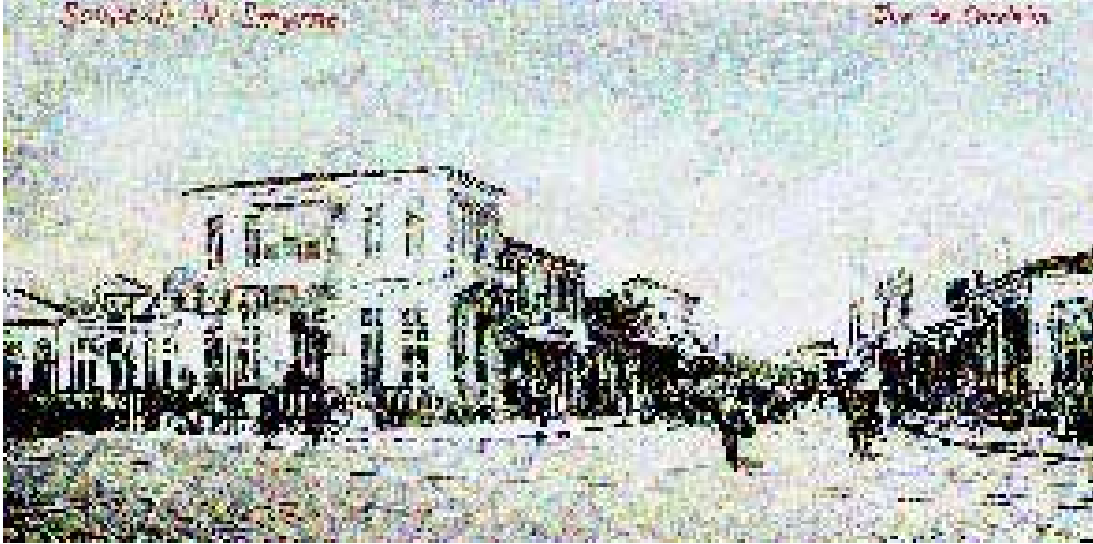

EFSANELER VE GERÇEKLER YA DA İKİ YANGIN ARASINDA İZMİR'İN KISA TARİHİ...

A. Nedim ATILLA (*)

Eski Karşıyaka Çarşısından

Tarihin en eski kentlerinden biri olan İzmir aslında bir kent değil, öncelikle bir coğrafyadır. Kentin bir coğrafya olduğunu en iyi anlayabileceğimiz nokta ise bugün belediyeye ait bir restoran işletmesinin bulunduğu Küçük Yamanlar Höyüğü'dür. Bu höyüğün bir zamanlar deniz kenarında olduğunu ve 8 bin yıl önce buradan karşılara doğru bakıldığında korunaklı bir doğal limanın bulunduğunu görebilmek mümkündür. İşte bu bakış açısından, bölgenin coğrafi üstünlüğünü ortaya koymak mümkün olabilmektedir. Ve bu höyük, İ.Ö. 4-5000'e kadar tarihlenebilen kullanım aletlerinin parçalarını bilim dünyasına verebildiği için İzmir sanıldığı ya da kutlandığı gibi beş bin değil, en az 7 bin yaşında bir kenttir.

İzmir'in ilk adının Smyrna olduğu biliniyor. Elbetteki bu Smyrna, bugünkü Bayraklı Höyüğü'nün İ. Ö. 11. yüzyılda aldığı addir. Antik çağda yaşamış coğrafya biliminin babası Strabon, bu adın bir Amazon Kraliçesinden geldiğini kaydetmiştir. O zaman bu zamandır kentin kurucusunun bu Amazon Kraliçesi masalı anlatılmaktadır. Ancak Prof. Bilge Umar, anlatılan masaldan farklı bilimsel iddialar ortaya koymaktadır:

Kentin eski adı: Smyrna

Smyrna, İzmir kenti adının bildiğimiz eski biçimidir. Aynı sözcük, Hellen dilinde, Arabistan Mersini (Myrte d'Arabie) ağacından elde edilen güzel kokulu öz suyunu anlatır. (Herodotos II 40, 73, 86 v.s.) Bu anlamıyla dahi Hellen dilinde, yabancı bir dilden geçme olduğunu A. Bailly kaydediyor. O anlamdaki Smyrna sözcüğünden türetilen Hellen dilinin Smyrnizo (smyrna ile

merhemlemek) fiili Markos İncili'nin metninde geçiyor. Bürchner 'ün, Realenzyklopaedie der Classisken Altertumswissenschaft adlı büyük ansiklopedisindeki Smyrna Maddesinde, İzmir kentinin en eski adı olarak ve Ephesos kentinin mahalle adlarından biri olarak Smyrna adının, o kentlerde tapkı gören, Hellenleşme öncesi dönem kültürüne ait bir tanrıçanın, "Büyük Tanrıça"nın adıyla bağlantılı olduğunu savunuyor. Sezgisinde çok haklıdır... Smyrna aslında Smurna'dır ve S(wa)-M(a)-ur(a)-(wa)na "Kutsal Yüce Ma Ükesi" ögelerinden türetilmiştir.

İzmir'in ilk yerleşim bölgesi ise, bugün Bayraklı semti ortasında "Tekel'in bağı" olarak bilinen yerdir. .Bu alanda 1950 yıllarında gerçekleştirilmiş kazılar, buradaki ilk yerleşimin İsa'dan önce 3000 yılına tarihlendiğini gösteriyor. Zaten 2000 yılında yaşanan "5 bin yaşındaki İzmir" tartışmasının kökeni de 1948'de Prof. Akurgal'ın yaptığı kazılarda E açmasında bulunduğu ve İÖ 3 bine tarihlendiği çanak çömlek olmuştur.

Burada da karşımıza bir efsane çıkıyor. Bayraklı'da kurulu bu şehrin ilk kralı da söylencelere konu olmuş Tantalos'tur. Bayraklı sirtlarında bulunan ve İsa'dan önce 600 yılına ait olan mezarın ona ait olduğu iddia ediliyor. İsa'dan önce 11.. Yüzyılda, bir liman kenti olan İzmir'de Aioiler ve Ionlar yaşamışlar. İsa'dan önce 8. Yüzyıldan 7. Yüzyılın ortalarına kadar ise Frigya ve Lidyalılar etkilerini göstermişler.

Bu yazıya başlık olan ilk büyük yangın da, işte bu Smyrna'da bulunan Athena Tapınağı'nda gerçekleşmiştir. Persler İ.Ö. 546'da Batı Anadolu'da bir çok yeri yakıp yıkarken, Smyrna'nın o günlerdeki en önemli yapısı olan Athena Tapınağı'nı da yıkmışlardır.

(*) Gazeteci

Homeros'un Kenti

Bugün dünyanın hemen her yerinde İzmir denilince akla öncelikle Homeros gelmektedir. Batı uygarlığının ilk anıtsal destanı olan İlyada, İzmir'de Homeros tarafından yaratılmış. Homeros (M:Ö:750-700) çok eskiden bu yana bilinen ve birbirinden ayrı olan üç destanı ; yani Troia Savaşı, Helena'nın kaçırılış ve Akhilleus'un öfkesi adlı üç konuyu biraraya getirerek ölümsüz yapıtını yaratmış.

İzmir'e M.Ö 546'da gelen Persler'den, kenti M.Ö 133'te gelen Büyük İskender kurtarmıştı. İskender, İzmir'in söylencesel tarihinde çok önemli bir dönemin başlangıç noktası sayılmış. Smyrna halkının surlar içine sığmaması nedeniyle bugünkü Kadifekale olan Pagos tepesinde yeni bir şehir kuran İskender, rüyasına giren bir kahinden buraya kurulacak şehrin halkının çok mutlu olacağı müjdesini almış.

Batı Anadolu'nun ve İzmir'in uygarlık tarihindeki yerini değerlendiren Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal bu toprakların uygarlık ürünlerini şöyle sıralar:

- Dünya edebiyat tarihinin başyapıtlarından Homeros'un eserleri ile Heseiodos (kendisi Kymelidir) eseri,
- Batı dünyasının ilk lirik şiiri,
- Batı müziğinde bugün de kullanılan 8'li sistem,
- Dünya deniz ticaretinin geliştirilmesi,
- Doğa olaylarının dinsel ve mitolojik inançlara bağlanmadan, akılcı ve özgür düşünce ile ele alınarak astronomi, fizik, geometri, matematik gibi müsbet ilimlerin ortaya çıkarılması,
- "İnsan her şeyin ölçüsüdür" ilkesine uyarak insan haklarının korunmasına ön ayak olunması....

Smyrna'nın yeniden kuruluşunu sağlayan İskender'den sonra kent büyümesini sürdürür. Bu arada güçlenmiş

olan Bergama Krallığı'nın sınırlarına katılan İzmir, sonra Roma'nın egemenliğine girer. Roma'nın idari bölünmesinde İzmir, Asya vilayetinin sınırları içindedir ve bu vilayetin başkenti ise Efes'tir. Bu nedenle İsa'nın Havarisi Aziz Paulus, ünlü mektubunda İzmirililere değil, Efeslilere hitap eder.

Roma Dönemi

İzmir, Roma döneminde yaşadığı büyük depremden sonra İmparator Marcus Aelius'un da büyük katkılarıyla daha da parlak bir kent haline geldi. Bergama Krallığı döneminde Efes'in gölgesinde kalmış İzmir'in, Roma döneminde hızla geliştiğini görüyoruz. Roma aristokrasinin İzmir'i bir dinlenme kenti, tatil kenti olarak gördüklerini biliyoruz. Bu dönemde "Mermerden bir uygarlık" yaratılmıştı İzmir'de. Liman yeniden düzenlenmiş ve en önemlisi ticaretin gelişmesi için Agora kurulmuştur. İzmir'in yaşayan en eski semti olan Agora'daki kalıntılar kentin Roma dönemiyle ilgili olarak önemli bilgilere de ulaşılan bir yer olmuştur. 1940'larda Agora'da yapılan kazılarda Tanrı Poseidon ile Tanrıça Demeter'in heykelleri bulunmuştu. Agora'nın yanı sıra, İzmir'in bir çok köşesinde veya semtinde Roma döneminden izler bulmak mümkündür. Bugünkü Gaziler Caddesi ile Konak Meydanı arasında kalan bölümün altında tamamen Roma uygarlığının izlerini görmek mümkündür.

İzmir Hıristiyanlığı'nın dünyaya yayıldığı 7 kiliseden birine ev sahipliği yaptığından, Bizans döneminde "Asya'nın birinci kenti" ünvanını kazanmıştı.

Bizans egemenliğinin sona erip, daha çok ticarete dayalı Ceneviz egemenliğinin hakim olduğu dönemler neredeyse iki yüzyıl sürdü. Türkler kenti, 11. yüzyılın

Cumhuriyet'in ilk yıllarından kalan bir bina

sonlarında Kutalmışoğlu Süleyman Şah komutasında ele geçirir. 1086'da Çakabey bir donanma kurarak Ege adalarını denetimine alır. 1081'de de İzmir'i ele geçirir. Çakabey'in öldürülmesinden sonra liman kenti İzmir Cenevizlilerin, Pagos yani Kadifekale ise Bizanslıların eline geçer. 14. Yüzyılın başında önce Kadifekale'yi, sonra da kıyı kesimini alarak İzmir'in tümüne egemen olan Aydınoğlu Mehmed Bey, Ege adalarındaki Bizans kalelerini haraca bağlar.

Osmanlı dönemi

1390 yılında Yıldırım Beyazıt Kadifekale'yi ele geçirir ama Liman kontrolü dışındadır. 15. yüzyılın dışında büyük bir Moğol istilası yaşayan bölgede, son sözü yine Osmanlı söyler.

1426'dan sonra İzmir'i bir Osmanlı kenti olarak görüyoruz. Tarihçiler Osmanlı döneminde İzmir'de ticaretin geliştiğini kaydederler. Ancak kent, herhangi bir Akdeniz kentinden daha fazla güvenli değildir. Yakın Akdeniz ülkeleriyle ticari ilişkileri bulunmakla birlikte, Osmanlı ekonomi sisteminin yasakları gereğince İzmir, iç ticaretin önemli merkezlerinden biri olarak görülür.

Batı Anadolu'nun sadece kültürel değil, ticari anlamda da merkezi olan İzmir'in., Osmanlı içindeki yerini algılamamız için imparatorlukta sosyo-ekonomik değişimi algılamamız gerekiyor. Osmanlı İmparatorluğu için "ekonomik milat" denebilecek iki tarih var: 1535 ve 1838. 1535 yılında çeşitli ülkelere Osmanlı'nın verdiği ticari kapitülasyonlar ve 1838 yılında imzalanan Baltalimanı Serbest Ticaret Antlaşması. Bu iki gelişmeden de Osmanlı sınırları içinde en çok etkilenen bölge Batı Anadolu olmuştur.

Herhangi bir pazarlığa gerek bile duyulmaksızın Osmanlı sultanının bir lütfu olarak değerlendirilen kapitülasyonların ilki 1535'te Kanuni Sultan Süleyman tarafından, Fransız Kralı I. François'ya verilmişti. 1569'da II. Selim ve IX Charles, 1597'de III Mehmet ile IV Henry arasında imzalanan yeni metinlerle, Batı Anadolu'da Fatih zamanından beri ticari anlamda güçlü varlıklarını koruyan Venedikliler'in yanına Fransızlar da katılmıştı.

Tarihi Başoturak camisinden bir tavan detayı

1579 yılında İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth ile yapılan kapitülasyon antlaşması, daha sonra Batı Anadolu'ya emperyalist amaçlarla demiryollarını da getirecek olan İngilizlerin İzmir'e ilk kez ulaşmalarına neden olmuştu.

1612 yılında Hollanda'ya tanınacak benzeri ayrıcalıklarla, 17. yüzyılın ilk çeyreğinde Batı Anadolu'nun en korunaklı doğal limanı olarak İzmir, doğu dünyasının merkezi haline dönüşmeye başlamıştı. Bu antlaşmalarla sadece ticari değil dinsel misyonların da İzmir'e yönediklerini görmekteyiz. Cizvit ve Kapusen papazları 1630 yılında İzmir'e yerleştiler.

İzmir'e, hala bir çok yerde "Gavur" denilmesinin nedenleri de aslında 17. yüzyılda saklı. Bu yüzyılda ticari ve dinsel misyonların Batı Anadolu'yu adeta "istila" etmesiyle birlikte çeşitli ulusların İzmir'de koloniler kurdukları görülmektedir. 16. yüzyılda olduğu gibi, 17 ve 18. yüzyıllarda da Osmanlı İmparatorluğu içindeki bölgeler arasındaki ticaret hayati önemdedi. Saray için öncelikli ve önemli olan, nüfusu 600 bini aşan İstanbul'un doyurulmasıydı. Özellikle savaş yıllarında "Dersaadet"de büyük sıkıntılar görülmüyordu. Neredeyse tüm Osmanlı valilerinin işi İstanbul'un gereksinimlerini karşılamaktı. İzmir'in ihraç ürünlerinin en niteliklileri de öncelikle İstanbul'a gönderiliyordu. Saray bir dönem içme suyunu bile İzmir'den karşılamıştı.

İhracat merkezi İzmir

16. Yüzyıldan sonra İzmir'in bir ihracat merkezi olarak özelliği artar. 1620'de Osmanlı Devletinin pamuk ihracatını yasallaştırması ve buna yönelik pamuk dikim alanlarının genişletilmesi, İzmir'in ticaret merkezi olarak gelişmesini hızlandıran bir faktör olarak göze çarpar. İzmir, Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli ticaret merkezlerinden biri olur. Örneğin, İran'dan karayoluyla getirilen ipek, batıya İzmir Limanı'ndan çıkar.

İç ticarete etken İstanbul'un önceliğiydi ama, imparatorluğun dış ticaretinde Doğu Avrupa- Doğu Akdeniz ekseninde bir yoğunlaşma dikkat çekiyordu. Güneydoğu Asya ve Hindistan'dan gelen Anadolu'yu kullanan transit ticaret yollarının 17. yüzyılın başlarından itibaren Hint ve Atlantik Okyanusuna kayması, Suriye ve İran üzerinden gelen kervan ticaretine büyük darbe vurmuştu.

17 ve 18. yüzyıl dünyasında "yükselen" devletler dikkati çekiyordu: Hollanda, İngiltere ve Fransa. Bu ülkeler Osmanlı'dan da kısa aralıklarla aldıkları kapitülasyonlarla, Doğu Akdeniz'de güçlendiler. 16. yüzyıla kadar Venediklilerle Cenovalıların Doğu Akdeniz'de ve bağlı olarak Batı Anadolu'daki güçleri azalmıştı. İzmir ise yükseldikçe yükseldi bu yıllarda.

İzmir'in yükselmesinin ardında da, yerel yöneticilerin merkezi devletten özerk bir şekilde Avrupalı tüccarlara vergi ve yükleme konularında gösterdiği kolaylıkların rolü büyük olmuştu.

Batı Anadolu'nun benzersiz tarımsal ürünleri ile Avrupa'nın tanışması ile birlikte kentteki hemen her

şey değişime uğradı. 18. yüzyılın ilk yıllarında İzmir ve çevresi, Anadolu'nun Avrupa ile ticaret yapabilen tek kentiydi. Ticaret elbette iki yönlüydü. İzmir Limanı'ndan tarımsal ürünler gönderilirken, Batı Avrupalı tüccarlar kendi ülkelerinden dönemin lüks tüketimine yönelik olarak düşünölebilecek yünü kumaşları, kağıt ve cam ürünlerini İzmir limanına getirerek Türklere satmak için yerel unsurlar olan Rum ve Ermenileri kullanıyorlardı.

Anadolu'da sadece İzmir bir liman kenti olarak büyümeye başlarken, Levant Company'nin diğer iki merkezi Beyrut ve Selanik olmuştu. Beyrut, Ortadoğu'nun ürünlerinin ihracat limanıydı, Selanik ise hububat, tütün ve pamuk ihracatı yapılan bir liman haline gelmişti.

Bu sırada Osmanlı'nın yaptığı tek yanlış kapitülasyonları vermek değildi. İngiltere, Fransa ve Felemenk krallıkları "Merkantilist" denilebilecek bir politika izlemeye başlamışlarken, Osmanlı dış ticareti hâlâ önemsemiyordu. İzmir bir liman kenti olarak büyüyordu ama imparatorluk küçülüyordu! Avrupalılar, dış ticareti milli geliri artırmanın ve işsizliği azaltmanın bir aracı olarak görüyor, bu nedenle ihracatı artırıp, ithalatı azaltmayı planlarken, Osmanlılar "İstanbul aç kalmasin" diyerek ithalatın her türlüünü desteklemeyi görev biliyorlardı.

18. yüzyılda İzmir'de dış ticaretinde Fransızların önde olduğu kaydedilir. Liman kenti, aynı zamanda İngiliz ve Hollandalı tüccarların da gözdesidir. Osmanlı Devleti'nin 18. Yüzyılın ikinci yarısında Fransa'ya yaptığı ihracatın yüzde 33'ü, Fransa'dan yapılan ithalatın ise yüzde 27'si İzmir limanında gerçekleşir. Bu dönemde Fransızların İzmir'de 29 ticarethanesi bulunmaktadır. Ancak onların bu etkinliği, sonraları İngilizlerin Osmanlı Devleti üzerinde siyasi ve ekonomik etkinliklerinin artmasıyla geriler. İngilizler ve Fransızlar arasındaki bu rekabet, İzmir'in sosyal ve ekonomik yapısını köklü olarak etkiler. Daha büyük gemilerin yanaşabilmesi için liman genişletilir. Sonraları Anadolu'nun içlerine kadar uzanacak, bugün biri Alsancak'ta diğeri Basmane'de son bulan iki ayrı demiryolu döşenir. O günlerde İzmir'de Türklerin ticaret payı oldukça sınırlıdır ve daha çok iç piyasaya yöneliktir. İhracatta ise İngiliz ve Fransızlara olan bağımlılık göze çarpmaktadır.

Çok uluslu bir yapı

19. yüzyıla kadar Avrupa'dan İzmir'e doğru olan tüccar akını, kentin çok uluslu bir yapı oluşturmaya neden olur. Öyle ki, bu çok ulusluluk, İzmir'de Osmanlı'nın bile otoritesini tartışılır hale getirebilmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısında İzmir'in fiziksel görünümünün de değişmeye başladığına tanık oluruz. Büyük iş hanları, mağazalar, bankalar, devlet binaları yapılır. 1862'de İzmir Ticaret Mahkemesi, 1885'te İzmir Ticaret Odası ve 1891'de İzmir Ticaret Borsası kurulur. Bu yıllarda İzmir'deki 25.000 konut ve işyerinden 5260'ı dükkan, 2535'i mağaza, 27'si fabrika, 449'u kahvehane, 66'sı meyhane, 35'i gazino, 27'si lokanta, 143'ü işhanı ve 20'si oteldir.

Osmanlı Devleti'nde çok uluslu bir ticaret şehri olma özelliğini koruyan İzmir, I. Dünya Savaşı'nın ardından 15 Mayıs 1919'da Yunan Ordularının işgaline uğrar. Bu işgal 9 Eylül 1922'de biter. Ancak İzmir 13 Eylül sabahı tarihin belki de en büyük felaketlerinden birini yaşamaktan kurtulamaz. Basmane'de başlayan korkunç yangın, giderek büyür ve şehre yayılır. 2.600.000 metrekarelik bir alanda 20 binden fazla ev ve işyeri kül olur. Sokaklar ve deniz insan cesetleriyle dolar. Bu yangın, bugün de nostaljik olarak andığımız İzmir'in dörtte üçünü tahrip etmiştir.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte İzmir de yeniden kurulmaya başlar. 1923 yılında İktisat Kongresi ilk kez İzmir'de yapılır. Bu kongrede "fuar düşüncesi" ilk kez Atatürk tarafından ortaya atılır ve benimsenir. Yerli Malları Koruma Derneği 1923 yılından sonraki 9 Eylül sergisine Ticaret Odaları ve Borsaları ile 71 resmi kuruluş, 195 yerli ve 72 yabancı firmanın katıldığı görülür. 1932 yılına kadar bugünkü Mithatpaşa Lisesi'nde düzenlenen serginin adı 1933 yılında "9 Eylül Panayırı" olarak değiştirilir. Üçüncü 9 Eylül Panayırı Cumhuriyet Meydanı'nın hemen arkasındaki alanda kurulur. Ve nihayet dönemin belediye başkanı Behçet Uz'un Moskova gezisi sonunda ayrıntılandırıldığı proje tamamlanır ve çalışmalar başlar. Kurulacak Enternasyonal Fuar için yangın yerinden daha iyi bir alan bulunamazdı. Enternasyonal Fuar'ın temelleri 1936'da atılır ve kısa sürede tamamlanır.

1950'den sonra Türkiye'nin yaşadığı büyük dönüşümden İzmir de olumsuz etkilenecek, birbirine eklenen kasabalar şeklinde büyüyerek sağlıklı bir metropol haline dönüşecektir.

Tanrı Poseidon ile Tanrıça Demeter